

Poznoantično nomadsko ogledalo z ušescem tipa Čmi-Brigetio¹ s Puštala nad Trnjem

Izvleček

V prispevku predstavljamo nomadska ogledala in njihovo problematiko. Poudarek je na ogledalih tipa Čmi - Brigetio, ki so izmed vseh nomadskih ogledal zastopana v največjem številu, saj jih poznamo okrog 60. V Sloveniji so kljub temu zelo redka; doslej odkriti primerki so bili najdeni na Sv. Jakobu nad Potočami pri Preddvoru, Zidanem gabru nad Mihovim in Puštalu nad Trnjem pri Škofji Loki. V vseh treh primerih gre za detektorske najdbe brez ustreznih najdiščnih kontekstov, odkrite v okviru poznoantičnih višinskih naselbin. Časovno jih umeščamo v obdobje od konca 4. do prve polovice 6. stoletja.

Abstract

Late Roman nomadic mirror of the 'eared' Čmi-Brigetio type, from Puštal above Trnje

The article presents nomadic mirrors and questions related to them. The emphasis is on mirrors of the Čmi-Brigetio type, which, of all nomadic mirrors, are represented in the largest numbers, with about 60 of them known. Nevertheless, they are very rare in Slovenia; to date specimens have been found in Sv. Jakob above Potoče near Predvor, Zidani gaber above Mihovo and Puštal above Trnje near Škofja Loka. In all three cases, they are metal detector finds lacking site contexts, discovered within the framework of late antiquity high altitude settlements. They are placed in the period from the end of the 4th to the first half of the 6th century.

1 Nomadska ogledala z ušescem so dobila ime po najdiščih, kjer so bila najdena. Najdišče Čmi se nahaja na Kavkazu, medtem ko gre v primeru Brigetia za rimski legijski tabor ob Donavi.

Izsek iz karte Škofje Loke v merilu 1:50.000. Območje Puštala nad Trnjem je označeno s šrafiranim krogom. (Atlas Slovenije)

Puštal je 559 m visok hrib nad vasjo Trnje, v bližini Stare Loke in Podlubnika. Njegova ugodna strateška lega ob vstopu v Selško dolino, dobra naravna zavarovanost in nepresihajoč izvir vode v severovzhodnem predelu so privlačili ljudi, da so si v varnem zavetju hriba postavili svoja bivališča. Prvič je bil hrib poseljen že v času starejše železne dobe in kasneje v antičnem ter poznoantičnem obdobju.

Puštal je bil zadnjič trajno poseljen v poznoantičnem obdobju. Poleg arhitekturnih ostankov objektov, katerih obrise lahko zaslutimo na terenu,

so bile na Puštalju odkrite številne drobne najdbe novcev, fibul, puščičnih osti, odlomkov keramičnih posod in zakladna najdba orodja, orožja in uporabnih predmetov, datirana v obdobje od druge polovice 4. do začetka oziroma sredine 5. stoletja, ki smo jo pred časom izčrpno predstavili strokovni javnosti.²

Na prelomu tisočletja je bila z detektorjem kovin na Puštalju nad Trnjem najdena še ena zanimiva najdba. Gre za okroglo ogledalo z ušescem, ulito iz belega bronu. Ogledalo ni ohranjeno v celoti, manjka ga skoraj polovica. Ohranjeni del meri v dolžino 5,5 cm, v širino pa 3,5 cm. Sprednja stran je ravna, medtem ko je zadnja okrašena s koncentričnima krogoma. Predel med krogoma delijo radialna rebra na več majhnih prekatov, v sredini vsakega se nahaja okrogla izboklinica. Ogledalo je v privatni lasti.

Pojem ogledala z ušescem zajema okrogla ogledala iz bele kovine, z gladko sprednjo stranjo in z rebri okrašeno zadnjo stranjo, na sredini katere se nahaja ušesce. Tovrstna ogledala so se izoblikovala pri Sarmatih v južni Rusiji in ob spodnji Donavi, posredno na podlagi originalnih vzorov s Kitajske in njihovih imitacij. Od tam so se razširila v Ukrajino, južno Rusijo, na severni Kavkaz, proti zahodu preko Karpatov, po vsej Karpatski kotlini, delu vzhodnoalpskega prostora in Balkana. Najzahodnejši primerki so bili najdeni v kraju St. Sulpice v Švici, v grobu neke Burgundinje, pokopane v tretji četrtini 5. stoletja. Posamezni primerki so znani iz germanskega prostora med Renom in Labo, najsevernejša najdba pa je z najdišča Stara Uppsala na Švedskem.

Povod za širjenje ogledal proti zahodu moramo najverjetneje iskati v premikih in pritiskih konjeniško nomadskih ljudstev pod vodstvom Hunov, medtem ko

2 Poznoantična zakladna najdba je bila predstavljena v Arheološkem vestniku 55, 2004, 415–427, in Loških razgledih 52, 2005, 23–37.

ogledal samih ne moremo povezati neposredno z njimi. Na območju zahodne razširjenosti ogledal je iz grobnih celot razvidno, da so modo ogledal z ušescem vzhodnih stepskih nomadskih ljudstev iranskega izvora (Sarmati, Alani) prevzela tudi germanska ljudstva, ki so živela na tem prostoru – Goti, Burgundi, Gepidi. Zanimivo je, da se omenjena ogledala pojavljajo tudi v mešanih kontekstih s poznorimsko provincialnim, stepskonomadskim in germanskim gradivom. Ogledal z ušescem tako ne moremo etnično opredeliti, njihov pojav je vezan na prisotnost stepskonomadskega elementa.

Ogledala z ušescem so se v grobovih pri Sarmatih pojavila že v 3. stoletju. Na zahodu, kamor so se razširila v zadnji četrtini 4. stoletja, so bila v modi celo 5. stoletje, medtem ko ob koncu stoletja izginejo. Posamezne primerke je mogoče natančneje datirati zgolj na podlagi grobnih celot, medtem ko samo na podlagi oblike ogledal to ni mogoče.

Ogledala z ušescem so bila večinoma odkrita v grobovih, redkeje gre za naselbinske najdbe. Pojavljajo se skoraj izključno v ženskih grobovih. Redko se najdejo cela, najpogosteje so razbita ali pa se najdejo samo posamezni odlomki. Večina avtorjev išče razlago za tako ohranjenost ogledal v njihovem magičnem pomenu in ritualih, povezanih z njimi.³ Tudi na splošno se ogledalom z ušescem pripisuje magičen pomen, poleg njihove osnovne uporabne funkcije v smislu toaletnega pripomočka.⁴

Prvi se je s tipologijo ogledal z ušescem spoprijel Joachim Werner in jih razdelil na 5 osnovnih tipov: Čmi - Brigetio, Mošary, Berjozovka - Carnuntum - Mödling, Karpovka - St. Sulpice ter Balta - Szekszárd - Kranj.⁵ V razpravi o nomadski kulturi 4. in 5. stoletja je Ankejeva pisala tudi o ogledalih z ušescem in jih razdelila v 9 skupin: sarmatska ogledala, ogledala z ušescem iz obdobja preseljevanja ljudstev tip I (Čmi - Brigetio), ogledala z ušescem tip II-VI in ogledala, ki jih ni mogoče pripisati nobenemu izmed teh tipov.⁶

Ogledala tipa Čmi - Brigetio so najštevilčnejša in tudi najbolj razširjena med vsemi ogledali z ušescem; danes poznamo okrog 60 primerkov. Najzgodnejša ogledala se pojavljajo na področju Karpatov in Donave, in sicer že v 4. stoletju. Istočasno lahko zasledimo posamezne primerke v Srednji Evropi. Največjo razširjenost na tem prostoru dosežejo v 5. stoletju, zasledimo pa jih še v 6. stoletju in kot prežitek – v vlogi amuleta, v nekaterih grobovih prve polovice 7. stoletja.⁷

3 Ogledala so najverjetneje razbili med samim obredom pokopavanja. Zanimivo je, da deli noše in ostali grobni pridatki niso nikoli namerno uničeni. Ogledalo so razumeli kot predmet z magično močjo, ki v sebi nosi podobo oziroma celo dušo lastnice, ki ga je uporabljala tekom življenja.

4 Pflaum, *Claustra Alpium Iuliarum*, str. 128–129.

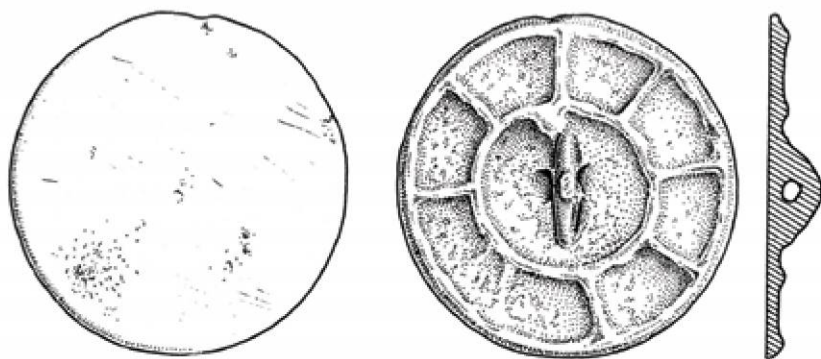
5 Werner, *Beiträge zur Archäologie*, str. 19–23.

6 Anke, *Studien zur reiternomadischen Kultur*, str. 17–29.

7 Anke, *Studien zur reiternomadischen Kultur*, str. 18–24.

V Sloveniji so ogledala tipa Čmi - Brigetio redka; zaenkrat poznamo zgolj tri primerke. Vsa so bila odkrita s pomočjo detektorjev kovin in so zato brez ustreznih najdiščnih kontekstov, v vseh treh primerih gre v osnovi za naselbinske najdbe.

Prvo v celoti ohranjeno ogledalo je bilo odkrito leta 1987, ob arheološkem sondiranju, na hribu Sv. Jakob nad Potočami pri Preddivoru, kjer se je izkazalo, da gre za poznoantično naselbino. V poskusnih izkopih so na ozkih terasah po pobočju hriba odkrili ostanke pravokotnih zidanih stavb. Značilna tehnika gradnje stavb v povezavi z ostalimi drobnimi najdbami, kot so deli steklenih posod, železna puščična ost in fragmentiran dvoredni koščen glavnik, dajejo naselbini poznoantični karakter. Odkrito ogledalo, s premerom 5,9 cm, Valič povezuje s kulturnimi relikti vzhodnogotske dominacije in ga postavlja v čas prve polovice 6. stoletja.⁸

Nomadsko ogledalo tipa Čmi - Brigetio s Sv. Jakoba nad Potočami.
(po Valič 1990, 436)

Odlomek nomadskega ogledala tipa Čmi - Brigetio z Zidanega gabra nad Mihovim.
(hrani Dolenjski muzej Novo mesto)

Drugo ogledalo oziroma bolje rečeno odlomek ogledala je bil najden na višinski poznoantični naselbini Zidani gaber nad Mihovim, ki je bila, če upoštevamo najnovejša odkritja, povezana z drobnimi najdbami, poseljena od 5. pa vse do 7. stoletja.⁹ Ogledalo so z detektorjem kovin odkrili nearheologi, zato je povsem brez arheološkega konteksta. Odkrito je bilo v okviru naselbine, zato upravičeno domnevamo, da izhaja iz naselbinskih plasti. Ker pa je bilo v okviru naselbine na Zidanem gabru doslej odkritih že večje število skeletnih grobov, tako obzidanih kot v kamnitih sarkofagih, moramo dopustiti tudi možnost, da gre za grobno najdbo.

8 Valič, *Sv. Jakob nad Potočami*, str. 265–266; *Poznoantično najdišče Sv. Jakob nad Potočami*, str. 433.

9 Breščak, *Nov poznoantični grob*, str. 223–225.

Tretje ogledalo izvira s Puštala nad Trnjem. Tudi v tem primeru gre za detektorsko najdbo, ki najverjetneje izhaja iz naselbinskih plasti, saj poznoantičnih grobov na Puštalu zaenkrat še nismo odkrili. Posamezne drobne poznoantične naselbinske najdbe, ki jih lahko pripišemo romaniziranim staroselcem, vzhodnim Gotom in Langobardom, sodijo v čas od sredine 4. do prve polovice 6. stoletja.

Na koncu se pomudimo še pri problemu datacije. Glede na to, da so bila omenjena ogledala odkrita nestrokovno, brez spremnih arheoloških kontekstov, z izjemo ogledala iz Sv. Jakoba nad Potočami, je njihova natančna časovna opredelitev nemogoča. Pflaumova jih umesča v čas ob koncu 4. in v 5. stoletje,¹⁰ pri čemer se opira na splošno razširjenost tovrstnih ogledal na zahodu, pod vplivom tedanje mode. Glede časovne umestitve se v grobem lahko strinjamo s Pflaumovo, pri čemer dopuščamo možnost uporabe omenjenih ogledal vse do sredine 6. stoletja.

Delno ohranjeno nomadsko ogledalo tipa Čmi - Brigetio s Puštala nad Trnjem pri Škofji Loki.
(po Bitenc, Knific 2001, 31)

LITERATURA:

- Anke, Bodo: *Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 8, Weissbach 1998.
- Bitenc, Polona in Knific, Timotej (ur.): *Od Rimljanov do Slovanov*. Ljubljana : Narodni muzej, 2001.
- Breščak et alii: Nov poznoantični grob z Zidanega gabra na Gorjancih. *Arheološki vestnik* 53, Ljubljana : SAZU, 2002, str. 223–232.
- Knific, Timotej: Hunski sledovi v Sloveniji? *Ptujski arheološki zbornik : ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva*. Ptuj : Pokrajinski muzej, 1993, str. 521–542.
- Pflaum, Veronika: *Claustra Alpium Iuliarum in barbari. Najdbe poznorimske vojaške opreme in orožja ter sočasne zgodnje barbarske najdbe na ozemlju današnje Slovenije*. Magistrsko delo, tipkopis, Ljubljana 2000.
- Valič, Andrej: Sv. Jakob nad Potočami. *Varstvo spomenikov* 30, 1988, str. 265–266.
- Valič, Andrej: Poznoantično najdišče Sv. Jakob nad Potočami pri Preddvoru. *Arheološki vestnik* 41, Ljubljana : SAZU, 1990, str. 431–438.
- Werner, Joachim: *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*. Bayerisches Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, Abhandlungen N.F. 38 A, München 1956.

10 Pflaum, *Claustra Alpium Iuliarum*, str. 129; Bitenc, Knific, *Od Rimljanov do Slovanov*, str. 31.

Summary

Late Roman nomadic mirror of the 'eared' Čmi-Brigetio type, from Puštal above Trnje

Puštal is a 559 m high hill above the village of Trnje near Stara Loka and Podlubnik. Its favourable strategic position and good natural protection already encouraged people to establish settlements in the safe shelter of the hill for the first time in the early Iron Age and later in the Roman period and then late Antiquity. Permanent settlement in the late Antiquity left traces not only in numerous remains of the material culture of the second half of the 4th to the first half of the 6th century but also remains of building architecture. At the turn of the millennium, a circular, partially preserved mirror with small circular protrusions ('ears') of the Čmi-Brigetio type was found with a metal detector. The concept of a mirror with 'ears' covers circular mirrors from white metal with a smooth front and ribbed ornamented reverse, in the middle of which is located a small circular protrusion. Such mirrors were designed at Sarmat in southern Russia and the lower Danube. They spread from this area to the Ukraine, the northern Caucasus, towards the west across the Carpathians; throughout the Carpathian Basin, parts of the eastern Alpine region and the Balkans. The reason for the spread of the mirrors towards the west must probably be sought in the movement of mounted nomadic people under the leadership of the Huns. In the area of the western distribution of mirrors, it is evident from grave goods that the fashion of 'eared' mirrors of eastern steppe nomadic people of Iranian origin (Sarmatians, Alans) was also adopted by the Germanic peoples who lived in this area – the Goths, Burgundians, Gepids. The aforementioned mirrors also appear in mixed contexts in late Roman provincial, steppe nomadic and German material. The mirror with 'ears' cannot therefore be ethnically defined but its appearance is connected with the presence of a steppe nomadic element.

Čmi-Brigetio mirrors are the most numerous and most widespread of all 'eared' mirrors. About 60 specimens are known to date. The earliest already appear in the area of the Carpathians and Danube in the 4th century. Individual specimens can be traced at the same time in Central Europe. The maximum distribution of these mirrors in this space was achieved in the 5th century and they can still be found in the 6th century and, as a survival, in the form of an amulet, in some graves of the first half of the 7th century.

Čmi-Brigetio type mirrors are rare in Slovenia. For the moment only three specimens are known. All were discovered with the aid of metal detectors and so are without suitable site contexts. All three cases are basically settlement finds. The first, fully preserved mirror was found in the high altitude settlement of Sv. Jakob above Potoče near Preddvor, the second in Zidani gaber above Mihovo and the third in Puštal above Trnje. In view of the fact that all the mirrors were discovered unprofessionally, without the accompanying archaeological context, with the exception of the mirror from Sv. Jakob above Potoče their exact temporal classification is impossible. Pflaum places them at the end of the 4th and in the 5th century. In view of the temporal disposition, we can roughly agree with Pflaum but allowing the possibility of the use of such mirrors right up to the middle of the 6th century.